

Mire jó az államosítás? Szakértői várakozások Magyarországon

VOSZKA ÉVA

A köztulajdon növelésének és szűkítésének hullámai mindig újra felélesztik az előnyökről és hátlütökről folytatott politikai, szakmai vitát is. Ebben a cikkben az államosításokra vonatkozó jellegzetes szakértői véleményeket próbáljuk meg felvázolni interjúk és a hozzájuk kapcsolható elemzések alapján, hogy kiderítsük, van-e újdonság az álláspontokban, érvelésekben a nemzetközi szakirodalomból és az évtizedes hazai vitákból jól ismert elemekhez viszonyítva. A kutatás tanulsága szerint a továbbra is világosan elkülönülő felfogások ellenére terjed az árnyaltabb megközelítés. Ebben egyebek között szerepet játszhat, hogy a globális válság sokkja megrendítette a korábban uralkodó paradigmát, ami elbizonytalaníthatja az egyetlen helyes megközelítés létezésébe vetett hitet.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H13, H82, P26.

Az állami vagyon terjedelmének, összetételének változtatásáról mindig politikusok döntenek. A szakértők várakozásai ezen a területen nem szabják meg az irányt – eltérően például a tőkepiactól –, sokszor még akkor sem, ha képviselőik éppen vezető pozícióban vannak. Mivel azonban a politika megerősítőiként, végrehajtóiként, illetve hivatkozási alapként befolyást gyakorolhatnak az eseményekre, a vélekedések nemcsak eszmetörténeti adalékként szolgálhatnak.

A vélemények skálája az államosítások teljes elfogadásától a teljes elutasításig terjedhet. Beszélgetőpartnereinknek a kutatás jelenlegi fázisában kényszerűen szűk csoportját igyekeztünk úgy körvonalazni, hogy legyenek köztük a két szélső pólus-

* A tanulmány megírását a „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 projekt támogatta. Köszönöm Király Júliának, Laki Mihálynak és Várhegyi Évának, valamint a megkérdezett szakértőknek és az anonim lektornak a cikk első változatához fűzött megjegyzéseket, korrekciókat. A hazai államosítások jellemzőiről részletesen írtam egy korábbi cikkben, lásd: *Voszka* [2015b].

Voszka Éva, Szegedi Tudományegyetem, Pénzügykutató Zrt. E-mail cím: voszka@yahoo.com

hoz közel állók, azaz megjelenjen a pártolók és a bírálók nézőpontja is. Arra voltunk ugyanis kíváncsiak, hogy milyen elméleti háttérre, gyakorlati tapasztalatokra, aktuális élethelyzetekre épülnek az eltérő várakozások, melyek a legélesebb vitapontok. Erősek-e a kételyt nem ismerő régi és újabb keletű elméleti és politikai dogmák, vagy megjelennek az itt és most kontextusfüggő szempontjai?

A cikkben „szakértőnek” nevezett csoportot saját területükön vagy azon kívül is ismert és elismert, a folyamatokat saját tapasztalataik, sűrű kapcsolati hálójuk és folyamatos tájékozódásuk alapján jól átlátó szakemberek alkotják. Korábban vezetők voltak, vagy ma is azok önkormányzatokban, bankokban, vállalatoknál. Megbízatásuk nem vagy nem tisztán politikai (volt), de posztjukból adódóan, esetleg személyes befolyásuk révén gazdaságpolitikai jellegű döntésekben is részt vettek. Nem az eseményeken kívül álló, elvileg elfogulatlan elemzők, kutatók tehát – bár többen közülük pályájuk egy-egy szakaszában ilyen szerepet is betöltöttek.

Várakozásaikat strukturált mélyinterjúkkal igyekeztünk feltárni. A módszer nem vezethet reprezentatív eredményekhez, de alkalmas a gondolkodásmódoknak, feltételezéseknek, érveléseknek – vagyis a várakozások meghatározó elemeinek – dokumentálására. Az interjúalanyok kiválasztása azon az előzetes feltevésen alapult, hogy a vélekedéseket többféle – egymással összekapcsolódó – szociológiai, politikai, ideológiai tényező befolyásolja. Mindenekelőtt az aktuális pozíció: döntéshozói helyzetben vannak-e¹ vagy nem. Ez a mai magyar feltételek között összefügg a (párt)politikai irányultsággal, az utóbbi pedig a gazdaságelméleti alapállással, amit – némileg leegyszerűsítő szóhasználattal – a liberális főáram elfogadásaként vagy elutasításaként jellemezhetünk. Számít a tapasztalat is, ami az állami tulajdon által dominált szocializmus mindennapjainak és a korábbi privatizációknak a közvetlen ismeretét, illetve annak hiányát jelenti – vagyis számít a megkérdezett kora.²

A legújabb tulajdonosváltásokról – az eltelt idő rövidege, a következmények kevésbé látható volta miatt érthetően – kevés még a tudományos igényű elemzés, több a (részben kutatók által írt, de világos politikai elkötelezettségű) publicisztika, és még több az esetenként szélesebb áttekintéssel is kiegészített napi hír. Ezekkel a forrásokkal kiegészítjük a beszélgetések mozaikjait, a szakértői vélemények konkrét háttérének felidézésére vagy annak bemutatására, hogy milyen kontextusba illeszkedik az interjúk egy-egy részlete.

¹ Ez nem jelenti azt, hogy a köztulajdon kiterjesztéséről is ők dönthettek.

² Beszélgetőpartnereink fő jellemzőit az első idézőkor összefoglaljuk. Az interjúk 2015 augusztusa és októbere között készültek.

Vizsgálódásunkat két szektorra szűkítjük, mert a tulajdonosváltások értékelése, várható hatása tevékenységi területenként különböző lehet, és elsősorban a megkérdézettek szakmaspecifikus – nem pedig általános gazdaságpolitikai – vélekedéséről érdeklődtünk. A *pénzintézeteket* és a *közszolgáltatásokat* választottuk, mert ezek sok szempontból eltérőek, ugyanakkor a külföldi és a hazai folyamatokban is fontos szerepet játszanak.

A két megközelítés alapkeretei

A köztulajdonba vételt sokféle érveléssel alátámasztani. A politikai indokok közé tartozik a védelem a liberális piacgazdaság szélsőséges hatásaitól; társadalmi cél a biztonság, az individualizmussal szemben a közérdek érvényesítése, a nemzeti szuverenitás; gazdasági szempontból pedig a piaci kudarcok orvoslását, a cégek megmentését, a foglalkoztatottság fenntartását, a monopóliumok szorosabb ellenőrzését érdemes kiemelni.³ Ezekon a hagyományos célkitűzéseken kívül *az államosításokat inkább pártoló megkérdézettek* szinte mindegyike további, *helyhez és időhöz kötött érveket* is felsorakoztatott. Az egyik az elhibázott magánkézbe adás, a másik a prioritások megváltozása, illetve a privatizációs célok elérése, ezért az ok megszűnése, a harmadik pedig a jelenlegi helyzet néhány jellemzője, ami sajátos megoldásokat igényel.

A közszolgáltatásokban fontos indok, hogy a cégeket egyáltalán nem vagy nem így kellett volna privatizálni. „*A természetes monopóliumok területén a piac nem tud működni, nehéz versenyt teremteni, mint ezt az EU gázliberalizálási kísérlete is mutatja. A vezetékes közszolgáltatásoknak köztulajdonban kell lenniük, hogy az ellátást megfelelő áron biztosítani lehessen. Ma ez az általános közgondolkodás, de nem mindig volt így. A privatizációt én mindig támadtam, filozófiai kérdésekben régen is más volt a véleményem, mint az akkori városvezetésé*” (önkormányzati szakember, 2).⁴ Azt is fel lehet hozni, hogy „*Más korokban mások a prioritások. Annak idején a főváros nem elsősorban a bevétel miatt adta el a cégeket, hanem a menedzsmenttudás érdekében: hogy jöjjön már*

³ Általánosságban lásd például: Aharoni [1986], Megginson–Netter [2003], Toninelli [2000], a közelmúlt hazai érveiről Orbán [2009], A Nemzeti... [2010].

⁴ A számozásban az álláspontok jellege szerinti besorolást követtük, nem az idézés sorrendjét. Vezető beosztású tisztségviselő, széles körű önkormányzati tapasztalatokkal. Az „általános közgondolkodás” egyébként legfeljebb a megkérdézett szűkebb környezetére vonatkozhat, a publikációkban ma is sok az ezzel ellentétes vélemény. Lásd például Hegedűs–Péteri [2015], Horváth M.–Péteri [2013], Major–Kiss [2013], Vince [2012], és a Verseny és Szabályozás évente megjelenő tanulmánykötetek más írásainak zömét.

valaki, aki rendet csinál. Néhány évvel azelőtt megvezették az önkormányzatot, egy nagy beruházást felépítettek velük, amit aztán egy napig használtak – nem volt rá szükség. Rendes közműzsarolás volt: akkor is, azóta is gyakran előfordul, hogy a laikus politikát átverik a vállalatok. A külföldi tulajdonos eljátszotta a 'rossz fiú' szerepét, rá lehetett osztani például az ezres nagyságrendű elbocsátásokat, a folyamatos díjemeléseket. De közben 'jó fiú' is volt, magas béreket fizetett – igaz, hogy több munkáért –, átalakította a beszállítói rendszereket, integrált számítógépes irányítást vezetett be. Most azt is mondhatjuk, hogy a mór megtette a kötelességét, a mór mehet” (önkormányzati szakember, 3).⁵

A bankszakmában a sajátos helyzetet érintő érvek kiindulópontja minden szakértő szerint az, hogy Magyarországon – az európai és amerikai folyamatoktól eltérően – nem a válság által kikényszerített bankmentésről volt szó.⁶ Más speciális indokok viszont felhozhatók.

„Nálunk most az lehet az állami vásárlás előnye, hogy a piac teljesen befagyott: senki nem vesz bankot, miközben többen ki akarnak menni a piacról. A kormányzat ebben a helyzetben katalizátorként működhet, beárazza, amit a piac nem tudott – hiszen tényleg több információja van a bankszektor jövőbeli működési kereteiről –, felgyorsíthatja a helycseréket. Ezen kívül az állami pénzügyintézet bővítheti a hitelezést, ami szükséges volna a növekedéshez. Olcsóbban tudja adni a hiteleket, kisebb kockázati felárat számít, ami a keresletet is meglökhethetné” (bankszakember, 3).⁷ Kicsit részletesebben: „2009 és 2013 között nálunk a vállalati hitelezés sokkal erősebben visszaesett, mint más országokban. A hivatalos értékelés szerint ezt felerészben a kínálat okozta,⁸ amin a kormányzat változtatni akart. Láttuk azt is, hogy a külföldieknél működik a 'home bias', és a kormány célként tűzte ki az ötvenszázalékos hazai tulajdon elérését. Ezt másként, a kisebb bankok terjeszkedésével is el lehetett volna érni, úgyhogy nem volt erős akarat nagybankok állami kézbe vételére. Magyarországon nem voltak összeolvadások, felvásárlások, de aztán megmozdult a piac. Megjelent

⁵ Önkormányzati cég vezető pozícióját tölti be, széles körű vállalati tapasztalatokkal.

⁶ Ezt megerősíti például Banai–Király–Nagy [2010], Várhegyi [2010].

⁷ Fiatal szakember, monetáris politikai és kutatói tapasztalatokkal. A legutóbb idézett állítást a World Bank [2012] is hangsúlyozza.

⁸ A vállalati hitelállomány az MNB kiterjesztett növekedési hitelprogramja ellenére még 2015 első felében is csökkent – a céghálózaton belüli kölcsönöket nem számítva – 500 milliárd forinttal, és a vállalati szektor egésze ebben az évben is nettó megtakarító marad (Pénzügykutató, 2015). Több elemzés hangsúlyozza a bankok jövedelmét, sőt tőkéjét is megerősítő elvonások hatását a hitelezésre.

az eladói szándék az MKB és a Budapest Bank esetében is.⁹ Az állam közvetítőként léphet fel ilyenkor, amikor a piaci szereplők keresleti ára és a kínálati ár nem találkozik. Katalizátor szerepe felgyorsíthatja a bankrendszer tisztulását” (bankszakember, 4).¹⁰

Sok ágazatban „A nagymértékű külföldi tulajdon miatt Magyarország sokkal sérülékenyebb volt, mint más országok” (önkormányzati szakember, 2). Egyes közszolgáltató cégeknél pedig „Közgazdasági szempontból abszolút indokolt volt a visszavásárlás. A korábbi modell pénzügyileg fenntarthatatlanná vált, a képlet szerint az utolsó években több menedzsmentdíj jött ki, mint amit a cég ki tud termelni.¹¹ És ott van még a rekonstrukciós igény: a tulajdonviszonyok miatt a cég is ki volt zárva a vízközmű fejlesztésre kiírt uniós pályázatokból, más támogatásokhoz nagyobb önrészt kellett hozzátenni. Most ezek a lehetőségek is jobban megnyílnak” (önkormányzati szakember, 3).

A bankoknál tehát a köztulajdon kiterjesztése mellett szól a befagyott piacok és a hitelezés élénkítése, a gazdaságpolitikai célok elérésének elősegítése. A közüzemeknél pedig a természetes monopóliumok ellenőrzésének általános érvén kívül az ellátásbiztonság gazdasági alapjának megszilárdítása – a magántulajdon által létrehozott jó fundamentumokon –, a fejlesztési lehetőségek bővítése az uniós források felhasználásával.

Az államosításokat alapvetően bírálók egyik fő érve szerint a *kormányzat deklarált céljai nem azonosak a valódi célokkal.*¹² Elterjedt feltételezés, hogy a köztulajdon növelése – legalábbis részben – a hatalom megtartásához és más tisztán politikai jellegű, nyíltan nem vállalható szándékokhoz kapcsolódik: a kormányzati hatalomkoncentrációhoz, a politikai haszonszerzéshez a jutalmazás eszközével, a lojális és függésben tartott gazdasági háttország megerősítésével, a piacok és a vagyon újrafelosztásával, és fontos a közpénzek ellenőrzés nélküli felhasználása, a források

⁹ Az MKB tulajdonosa, a Bayerische Landesbank számára előírták az eladást a német állami mentőakció engedélyezésének feltételeként, a General Electric pedig egész pénzügyi ágazatának leépítésébe kezdett (Mihályi, 2015a).

¹⁰ Bankár, elemzői és monetáris politikai tapasztalatokkal.

¹¹ Az 1990-es években a főváros néhány cégben a kisebbségi tulajdonnal együtt a vállalatirányítási jogokat is átadta a külföldi befektetőknek, akik előre meghatározott képlet szerint – jó években milliárdos nagyságrendű – menedzsmentdíjat számlázhattak.

¹² Ennek elméleti kifejtését lásd például Shleifer [1998], Shleifer–Vishny [1994].

kiszivattyúzása párt- és magáncélokra. Vagyis nem a közérdek érvényesítéséről, hanem partikuláris politikai-gazdasági csoportok kedvezményezéséről van szó.¹³

Ilyen törekvéseket kritikus beszélgetőpartnereink is feltételeztek.

„A hatalmi szempont alapvető. A kormány többek között Csányi példáján látta, hogy a bank hatalom, a tőkeáramlás iránya ezen keresztül befolyásolható, és mindenki a kegyeiket keresi. A bankok korábban a politikára is erős hatást gyakoroltak, nekik kedvező törvényeket értek el. Pénzt is ki akarnak szedni a szektorból, ami az esetleges osztalék mellett lehet olyan hitelek folyósítása, amelyeket nem fizetnek vissza, vagy a szponzorálási politika meghatározása, ami nagy vállalatok, pénzintézetek esetében nagy összegeket jelent” (bankszakember, 1).¹⁴ „Az államosított bankokból sok pénzt ki lehet szedni bevált technikákkal. A kormánynak megvannak ehhez az információi, eszközei, beleértve a törvényeknek a célokhoz igazított megváltoztatását is, amivel az elmúlt években szokatlanul gyakran éltek” (bankszakember, 2).¹⁵ „A polgármesterek zsigeri válasza erre a kérdésre az, hogy a tulajdon jó: rendelkezési jogot ad, a valóság uralásának tudatát, bázist és érdekkapcsolatokat... Direkt pénzkivonásra itt kevés a lehetőség, de széles az a kör, amit el kell tartani, pozíciókat, megrendeléseket kell adni” (önkormányzati szakember, 1).¹⁶

A bírálatnak ehhez a vonulatához gyakran hozzákapcsolódik, hogy a közkézbe vétel melletti érvelésnek egy része „álságos” – az indokokat hangoztató politikusok maguk is tudják, hogy nem felelnek meg a valóságnak.

„A politikusok sokszor szándékosan csúsztatnak. Az ellenkezőjét állítják, pedig tisztában vannak azzal, hogy a külföldi bankok a válság előtt sem talicskálták ki a pénzt az országból, a nagy expanzióhoz nemcsak a profitot kellett visszaforgatni, hanem plusz tőkebefektetésre is szükség volt. A válság éveiben pedig – mint sok tanulmányból is tudjuk – ellenkezőleg, ők rendezték az itteni leánybankok tőkehelyzetét az állam helyett” (bankszakember, 1).¹⁷

¹³ Ez a várakozás döntő elem a liberális közgazdászoknak és társadalomkutatóknak abban a tekintélyes csoportjában, amely a *Magyar Bálint* által szerkesztett kötetekben (*Magyar*, 2013, *Magyar-Vásárhelyi*, 2014) sokoldalúan bírálja a kormányzatot.

¹⁴ A bankszakma elismert képviselője, korábban monetáris politikai és kereskedelmi banki vezető pozíciókat töltött be.

¹⁵ A szakma neves képviselője, monetáris politikai, oktatói és kutatói tapasztalatokkal.

¹⁶ Az önkormányzatok működésének elismert szakértője, sokáig vezetőként dolgozott.

¹⁷ A magyarországi bankok jövedelmezősége az ezredfordulót követő években nemcsak a fejlett országokénál volt magasabb, hanem regionális összehasonlításban is – ez vezetett egy banki különadó bevezetéséhez már 2005-ben (*Várhegyi*, 2012). A Magyar Nemzeti Bankban készült elemzés is elisme-

A kritika másik fő iránya szerint a kormányzat által *deklarált célok nem teljesíthetők*, vagy csak egymás rovására érhetők el, és kellemetlen mellékhatásokkal járnak.

„A bankállamosítások célja mindenhol a piaci kudarcok orvoslása. Csak-hogy külföldi empirikus tanulmányok azt bizonyítják, hogy az állami bankok nem hatékonyan osztják el a hiteleket, megrágitják a pénzügyi szolgáltatást, ami a gazdasági növekedés rovására megy, miközben a bankcsődöket sem tudják kiküszöbölni” (bankszakember, 2).¹⁸

A célok *ellentmondásossága* a közszolgáltatásoknál a leginkább szembeötlő. A bűvös háromszög (alacsony ár, jó minőség, nyereség vagy legalább a támogatások minimalizálása) mindig érvényesülő jellegzetessége, hogy a triászból egyszerre legfeljebb kettő érhető el, mégpedig a harmadik rovására (Voszka, 2003). A kormányzat most egyértelműen a díjak mérséklését részesíti előnyben: a hatósági árak kiterjesztésével lehetővé tett rezsicsökkentés meghatározó vívmánynak számít. Amíg ez a magántulajdonosokat érinti, addig – kedvező mellékhatásként – a köztulajdon kiterjesztését is segíti, de a visszavétel után már a közkézben lévő cégeket sújtja, a minőség rovására mehet és a növeli a támogatási igényt.

„A köztulajdonba vétel és a rezsicsökkentés együtt azt jelenti, hogy ezeket a szolgáltatásokat mi fogjuk finanszírozni, mindannyian, adóemelések vagy elmaradt béremelések formájában. Az önkormányzatoknak van kompenzációs kötelezettsége, azaz a megrendelt szolgáltatások költségeit ki kell fizetniük a cégeknek, de ez nem zavarja őket. Mindenki azt tanulta meg, pártállástól függetlenül, hogy majd csak lesz valahogy. Ha nekik nem futja erre, akkor belép az állam: nem hagyja csődbe menni az önkormányzatokat és a vállalataikat, nem engedheti meg, hogy alapvető szolgáltatások megszűnjenek. Ezt a hagyományos

---

ri azonban, hogy a külföldi nagybankok a 2003 és 2007 között szerzett profitnak közel háromnegyedét visszaforgatták a magyar bankrendszerbe, illetve hogy „A kelet-közép-európai országokban tapasztalt, korlátozott mértékű állami beavatkozás részben a külföldi bankok stabilitást elősegítő szerepének köszönhető. A külföldi anyabankok által a leánybanknak juttatott tőkeinjekció az állami feltőkésítés helyettesítőjeként szolgált” (Vonnák–Fábián, 2014, 27. o.).

¹⁸ Vannak olyan nemzetközi összehasonlító elemzések, amelyek az állami banktulajdonlás kedvező hatásairól számolnak be (például: *Andrianova et al.*, 2010, *Körner–Schnabel*, 2010). A World Bank [2012] tanulmánya is elismeri a közvetlen állami beavatkozás (köztük a tulajdonlás) hathatós válságkezelő szerepét, de a hosszú távú kedvezőtlen következmények – a megbízó-ügynök probléma, a politikailag motivált hitelezés, a nem teljesítő hitelek felhalmozódása, a pénzügyi stabilitás és a növekedés veszélyeztetése – miatt óvatosságra int a tartós alkalmazással kapcsolatban.

alapállást a mostani adósságkonszolidáció megerősítette,¹⁹ így az önkormányzatokat nem a fizetéseképtelenség aggasztja. Emellett visszaeshet a beruházás, a karbantartás, azaz a szolgáltatás színvonala, mert arra már nem jut pénz” (önkormányzati szakember, 1).

Ezeket a várakozásokat a kezdeti tapasztalatok nem cáfolják. Az önkormányzatoknak meg kellett emelniük a szerződésbe foglalt kompenzációs kifizetéseket. A főváros a távhőszolgáltatónak évente sok milliárdot utalt át, más cégeinél a rezsicsökkentés óta több százmillió forint a növekmény. Eközben megugrott a távfűtés, a szemétszállítás, a kéményseprés költségvetési támogatása is, ami összességében százmilliárdos nagyságrendű tétel. A szemétszállítást és a kéményseprést sok száz településen csak a katasztrófavédelem által kijelölt kényszerszolgáltatással lehetett fenntartani, az elmúlt két évben a kéményseprőcégek fele megszűnt.²⁰

A megközelítések árnyalása

A világosan definiált kiindulópontok ellenére beszélgetőpartnereink többsége nyitottnak látszott az ellenérvekkel szemben a tárgy és a megítélés összetettségét hangsúlyozva: az államosítást inkább ellenzők elismerték a korábbi privatizációk hátulütőit – azaz nem mindegyik kormányzati érv megalapozatlan –, a köztulajdon pártolói pedig a magántulajdon (a két vizsgált szektor esetében konkrétan a külföldi befektetők) előnyeit. De először lássuk a kivételt.

„A nemzetközi tapasztalatok szerint az állami bankok minden kritérium szerint alulteljesítenek. Nekem az a véleményem, hogy az állam csak olyan speciális pénzügyintézetekben legyen tulajdonos, mint nálunk a Magyar Fejlesztési Bank vagy az Eximbank. De kereskedelmi bankban ne vállaljon ilyen szerepet” (bankszakember, 2).

¹⁹ Ezt az állítást részletesen kifejti például Hegedűs–Péteri [2015], hozzátéve hogy a költségvetési korlát felpuhítása, a felelőtlen helyi döntések legitimálása és a problémák központi megoldása volt a legnagyobb csapás az önkormányzati autonómiára.

²⁰ A helyi önkormányzatok ráfordításain kívül a központi költségvetés 2013-ban 52 milliárd forinttal támogatta a távfűtő cégeket, a szemétszállítást 2014-ben 1,1 milliárddal. A kéményseprés fenntartására a katasztrófavédelem 2015-ben egyszeri 2,3 milliárdot és folyamatosan évi 760 millió forintot kapott (Leszák, 2013), *Ténytár* [2014], <http://www.vgfszaklap.hu/aktualis-hirek/kemenyseprési-patthelyzet>. Lásd részletesen Hegedűs–Péteri [2015].

Bár a témával foglalkozó írások egy része, különösen a napi híradások és a publicisztikák²¹ inkább ezt a megközelítést követik, interjúinkban gyakoribb a mérlegelő álláspont.

A köztulajdon kiterjedését nem ellenző szakértő szerint „*A szakirodalom a tulajdon kérdésében nem konkluzív, mindkét oldalon vannak jó érvek. Az állami tulajdon pozitív vonása az anticiklikus magatartás: a felívelő szakaszban visszafoghatja a hitelezést, recesszióban pedig élénkítheti, ezzel szolgálva az általánosabb gazdaságpolitikai célokat.*”²² Bár mindig ott van a szokásos érv, hogy az állami tulajdon nem hatékony, az ilyen bank haveri alapon vagy korrupt módon hitelez. A külföldi bankok mellett szól a technológiatranszfer, a verseny erősítése, válság idején a tőkepótlás az állam helyett. Ezzel szemben a rovásukra lehet írni, hogy felerősítik a ciklusokat, már csak a verseny miatt is. Nálunk különösen rossz az optikájuk, mert a devizahitelezés, a jelzáloghitelezés hozzájuk kapcsolható, rájuk lehet mondani, hogy felelőtlenek voltak. De a makrogazdasági ösztönzés is a devizahitelek felé vitt, szerintem az elfutás alapvetően szabályozási hiba volt” (bankszakember, 3). Hasonlóan ítélte meg a külföldi tulajdon előnyeit és hátrányait a megkérdezett vezető beosztású bankszakember, hozzátéve: „*A kedvező hatások és a ciklusok felerősítése közötti trade-off bizonyos fejlettségi szint felett megváltozik*” (bankszakember, 4).

A köztulajdont határozottan pártoló önkormányzati vezető is elismeri: „*A külföldi tulajdonlással elvileg nincs baj, csak az a fontos, hogy ne kerüljünk kiszolgáltatott helyzetbe a monopóliummal szemben. Nálunk is voltak előnyei, a befektetők hoztak technológiát, menedzsmenttudást, javult a hatékonyság – átalakították a klasszikus szocialista nagyvállalatokat. Csak az a probléma, hogy túl sokba került ez nekünk, rossz volt a szerződés*” (önkormányzati szakember, 2). Kollégája a magántulajdon erényei mellett a köztulajdon buktatóit is felvilágitja: „*A külföldi befektető hatóságból vállalatot csinált. Én azt mondom, hogy lehet azt is, ezt is jól csinálni. Van rosszul működő magánvállalat és jól működő önkormányzati is. De látja rajtam meg a hajamon, hogy ez nem könnyű. Duplán kell teljesíteni. A tulajdonnak elvileg nem kellene befolyásolnia a vállalatok működését. Köztulajdonnál azonban mindig van egy kiküszöbölhetetlen feszültség: a cégvezetés sikerorientált, a politika kudarckerülő. Nemrég is megakadályoz-*

²¹ Az utóbbi körből lásd például Csillag [2013], Várhegyi [2013a, 2013b, 2014], Király [2015].

²² Ezt a pozitívumot hangsúlyozza – bár fenntartásokkal – a World Bank [2012] korábban idézett tanulmánya is.

tak egy olyan üzletet, amiben én semmi kockázatot nem láttam” (önkormányzati szakember, 3).

A magántulajdon hívei közül többen ma már nem tartják kikezdehetetlennek a pénzintézeteknél és a közszolgáltatásoknál annak idején is vitatott privatizációt, esetleg már akkor is tisztában voltak a hátulütőkkel.²³

A bankszektorban „A külföldi tulajdonos természetesen a saját érdekeit követi, ami adott esetben káros is lehet a magyar gazdaság szempontjából. Például általános likviditáásszűke esetén előírhatja a leánybanknak a hitel/betét arány leszállítását, a kihelyezések csökkentését, a forráskivonást. Ha lenne normális, organikus magyar tőke, nem tartanám rossznak, ha nőne a hazai vagy legalább Budapestről irányított tulajdon aránya” (bankszakember, 1).

A privatizáció legkövetkezetesebb pártolói sem tagadják a hiányosságokat: *„Sokáig amellet kardoskodtam, hogy nem baj, ha a külföldi befektető köztulajdonban van, az attól még privatizációnak számít. Egy másik államnak ugyanis nem érdeke beavatkoznia egy másik ország piacába. De a Magyar Külkereskedelmi Bank a bizonyíték arra, hogy ez nem így van. A közvetett állami tulajdon is rossz” (bankszakember, 2).* A közüzemeknél pedig *„Már a privatizáció idején tudtuk, hogy a vízbázis, a kitermelés-infrastruktúra és a szolgáltatás egy kézben hagyása hiba volt: az elsőnek állami, a másodiknak önkormányzati tulajdonban kellett volna maradnia, és csak a szolgáltatást kellett volna magánkézbe adni, ráadásul sokkal rövidebb időre, mert 25 év túl kockázatos. De az adott koalíciós körülmények között ez volt a privatizáció ára, másként – az előzetes politikai háttérmegállapodások miatt – semmi sem történt volna. Volt olyan cég is, amelybe ilyen okok miatt inkább nem vontunk be magántőkét.”* Hozzátette: *„Továbbra is azt gondolom, hogy a teljes köztulajdon nem jó megoldás. A magáncégeknek helyük van ezekben az ágazatokban is, nem a kitermelésben vagy az infrastruktúrában, hanem a hálózatok működtetésében. Az üzemeltetés lényegesen eltér a másik két területtől, itt versenyt is lehet csinálni” (önkormányzati szakember, 1).*

²³ A közelmúltban megjelent írások közül a korábbi privatizációk kedvezőtlen mellékhatását is említi például Horváth–Péteri [2013], Major [2013].

Az előbb idézett mérlegelő, a másik oldal álláspontját is számba vevő megközelítések természetesen nem érvénytelenítik a kiinduló megközelítések különbségeit. Beszélgetéseinkből a következő kemény vitapontok körvonalazódnak: az államosításokkal szembeállítható alternatívák, a kockázatok értékelése, az államosítások tartós vagy átmeneti jellege, a várható következmények, valamint a siker feltételei.

Alternatívák

A közkézbe vételt, mint láttuk, lehet a kiinduló helyzet – a korábbi privatizáció vagy a vállalati magatartás – kritikájával indokolni. Csakhogy a változtatás nem feltétlenül államosítás: lehetne *másfajta korrekciót* alkalmazni, például a szabályozás vagy a szerződések megváltoztatását, esetleg egy másfajta, jobb privatizációt.

A bankszektorban *„Ha a fő baj a külföldiekkel a prociklikusság, akkor a köztulajdon helyett volna más megoldás: a túlzott hitelexpanzió és a lefagyás is megfogható jó szabályozással”* (bankszakember, 3). *„A hitelezés visszaesése és főként az, hogy a vállalati hitelek növekedése más országoktól eltérően nálunk még mindig nem indult be, nem a külföldi tulajdon, hanem elsősorban a magyar szabályozás következménye: a banktőkét többféle eszközzel konfiskálták, ezért csökkent a kockázattűrő képesség, ez látszik meg a kihelyezésben is... Egy erős felügyelet egyébként meg tudja védeni a saját bankjait attól, hogy a külföldiek kivonják az országból a likviditást, mint ahogy azt Németországban is látjuk. A bankunióba belépés, az Európai Központi Bank refinanszírozásának kiterjesztése segítené kiküszöbölni a problémát”* (bankszakember, 1). Másik beszélgetőpartnerünk azt is vitatja, hogy a bankpiac befagyott volna: magánbefektetők is jelentkeztek. *„A nagybankok iránt mások is érdeklődtek. A General Electric ilyen árat persze nem kapott volna egy másik banktól. A magyar államot sok ezer munkahely megszüntetésével fenyegette az itt lévő back office-ok elvitelével, aminek elkerülésére a kormány hajlandó volt fizetni. Úgyhogy a Budapest Bank ügye tiszta alku volt. Az MKB-t pedig megvette volna az OTP, csak az ajánlott ár miatt nem adták neki, és a piaci koncentráció túlzott növekedésére is lehetett hivatkozni”* (bankszakember, 2).²⁴ Ezt nem cáfolta a másik interjú, megvilágítva az üzletkötését meghatározó szempontokat: *„Volt más ajánlat is*

²⁴ Az OTP-ajánlat létét megerősíti Várhegyi [2015], a Budapest Bank potenciális vevőjeként pedig a spanyol Santandert említi Mihályi [2015a].

a nagybankokra, de az nagyon távol volt a kínálati ártól. Az állam többet tud igényelni, mint a piaci szereplők, mert nemzetgazdasági szinten optimalizál. Azonban a vételár mellett fontos, hogy mennyit ér a bank – pontosabban a két bank – szinergiákkal együtt, továbbá az MKB-tulajdonos bajor tartománnyal szorosak a gazdasági szálak, a General Electric pedig nagybefektető Magyarországon. Tehát az is fontos, hogy ki az eladó” (bankszakember, 4).

A közüzemek szempontjából kedvezőtlen feltételek nem csak a külföldi tulajdonosok eltávolításával orvosolhatók. „Lehet persze azt mondani, hogy a tulajdonosváltás helyett elég lett volna a szerződés módosítása” – ismerte el a közkézbe vételt nem ellenző érintett. Az ágazat egészét nézve később a tulajdon és a szabályozás alternatív voltára utalt: a minden szakmabeli által indokoltnak tartott vállalati integrációt nem a tulajdonviszonyok megváltoztatása, hanem az új törvény indította el, amely időben elhúzva, de folyamatosan növeli a működési engedély megszerzéséhez szükséges méretharárt (önkormányzati szakember, 3). A köztulajdon kiterjesztését határozottan ellenző szakértő viszont azt nem tagadta, hogy „Az eredeti szerződések sok pénzt hagytak a befektetők zsebében. Az ezt mérséklő módosításokat – ami több nagy fővárosi cégnél megtörtént – nehéz volt keresztülvinni, de végül szerintem az önkormányzat számára is kezelhető megoldás született” (önkormányzati szakember, 1).²⁵

A köztulajdon körén belül alternatív megoldás, hogy az önkormányzat vagy az állam lesz-e a gazda.

„Amikor az önkormányzati tulajdont állami kézbe vonták, akkor ez bántotta őket, úgy érezték, hogy elvesztik a hatalmi bázis jelentős részét. És tartottak a később jogi-politikai felelősségre vonástól is, attól a vádtól, hogy elherdálták a helyi vagyont, például a kórházak ügyében. De az önkormányzatokra könnyen nyomást tudott gyakorolni a kormány, többek között az adósságkonszolidáció feltételekhez kötésével” (önkormányzati szakember, 1).²⁶ Másik beszélgetőpartnerünk szerint, aki maga is a döntés részese volt, ez nem minden esetre igaz. „A gázműveken jól és okosan adtunk túl. 2008-ban még arra volt nyomás, hogy a magánbefektetőnek adjuk el a fővárosi részt, de ez hiba lett volna. Itt nem volt a szerződésben menedzsmentdíj-klauzula, az igazgatóságban kiegyensúlyozottak

²⁵ Horváth–Péteri [2013] szerint a szegedi vízszolgáltatási szerződés módosítása is sikeresnek tekinthető.

²⁶ „...A fokozatosan csepegtetett adósságkonszolidációs programmal gyakorlatilag a teljes ciklus alatt kézben lehetett tartani az önkormányzatokat” – írja Hegedűs–Péteri [2015, 14. o.].

voltak a viszonyok, a Főgáz hosszú éveken át jól működő, nyereséges cég volt, szép osztalékot fizetett. De ha megnézi a trendeket, az új körülmények között a profit folyamatosan csökken, lassan eltűnik. Akkor minek tartjuk meg? Jó árat kaptunk a részvényekért, az állam azon az áron vette meg tőlünk, mint a külföldi tulajdonostól, ez eleve kikötött feltétel volt. Így a főváros jelentős készpénztartalékkal rendelkezik, amit később fejlesztésekre lehet fordítani (önkormányzati szakember, 2).²⁷

Kockázatok

A második ütközőpont a veszélyek megítélése. Mi jelent nagyobb rizikót: a magán- (külföldi) tulajdonos vagy az állami?

Az alapvető szolgáltatásoknál a köztulajdon helyreállításának fontos célkitűzése volt a biztonság növelése – ami azonban többféleképpen értelmezhető, és még a pártolók szerint is feltételekhez kötött.

„A 'mindent centralizálni' jelszó a biztonságot ígéri a kormánynak. A lényeg számukra az, hogy bármi történik is, ők határozhassák meg, hogy mi legyen a következő lépés. A központi állam szétesik, gyenge, de közben rátelepszik mindenre. Az Európai Unió némi visszatartó erőt jelent. Ha nem lennénk benne, még nagyobb elánnal, még többet államosítottak volna – így azért macerásabb a dolog” – mondta a terület leginkább kritikus szakértője (önkormányzati szakember, 1). Vitapartnere is elismerte: „A Nemzeti Közű Szolgáltatóval kapcsolatban van olyan aggály, hogy túl nagy monstrum lesz.²⁸ A magántulajdon nem feltétlenül hatékonyabb, de a kockázata biztosan nagyobb. Finanszírozási oldalról is, az árak alakításában is. Én annak idején kiszámoltam, hogy ha nem lenne a menedzsmentszerződés, nyolc százalékkal lehetne csökkenteni a vízdíjakat” (önkormányzati szakember, 2).²⁹

A bankállamosításokat bíráló szakértők egyetértettek abban, hogy a köztulajdon kiterjesztésének önmagában is nagyok a kockázatai, különösen akkor, ha a politi-

²⁷ Lehet azonban, hogy a pénzt az üzemeltetésre, az állami támogatás kiváltására kell majd fordítani, ahogy azt *Hegedűs–Péteri* [2015] feltételezi.

²⁸ Az ilyen nagy szervezetek működésének gazdasági kockázatairól lásd: *Hegedűs–Péteri* [2015]. További veszély, hogy ezek a „politikai zsákmányszerzés szempontjából fontossá válhatnak” (*Horváth–Péteri*, 2013. 188. o.).

²⁹ A tarifák azután csökkentek is – de ezt már nem a helyhatóságok hajtották végre, hanem az állam, és mint látni fogjuk, nem feltétlenül az előbbieket, az új tulajdonosok örömére.

kai célok a meghatározóak. „A kormányoknak ...általában a magántulajdonosoknál nagyobb a késztetésük arra, hogy sajátos (politikai) szempontjaikat a megtérülési követelmények elé helyezték a hitelezés során” (Várhegyi, 2013b, 3. o.), azaz az ilyen háttérű bankok hajlamosak nagyobb kockázatot vállalni. De jó érvekkel alá lehet támasztani azt is, hogy a magánbankok működése is rizikós mind az állami célok teljesítése, mind a pénzpiac és az államháztartás szempontjából, miközben az állami kockázatvállalás nem feltétlenül rossz.

Az utóbbi állítást fogalmazta meg az a beszélgetőpartnerünk, aki korábban felhívta a figyelmet a külföldi bankok gazdasági ciklusokat felerősítő magatartására. „Az állam nagyobb kockázatvállalásra hajlandó, mint a magánbefektetők, és nem mindenképpen felelőtlenül. A magánbankok most túlzottan kockázatkerülők, túl nagy felárat számítanak, ami visszafogja az amúgy sem túl nagy keresletet” (bankszakember, 3).

Ezt a kritikusok is elismerik, de a hátulütőket hangsúlyozva: „Igaz, hogy a magánkézben lévő bankok a magyarországi feltételek változása miatt most annak sem adnak kölcsönt, akinek normális körülmények között hiteleznének. De azt is világosan látni kell, hogy ha nincsenek külföldi anyabankok, akkor ettől kezdve a pénzüzetek tőkehelyzetét az állami tulajdonosnak kell rendben tartani, neki kell szükség esetén konszolidálni a bankokat, mint ahogy azt a 90-es években láttuk. Ez nem jelent kisebb kiszolgáltatottságot a külföld felé. Ha 2008-ban nem lettek volna itt az anyabankok, az még az államcsőd veszélyét is felidézte volna” (bankszakember, 1). A változásokat támogató bankár a mostani helyzetet nem tartja fenyegetőnek: „Kétségtelen kockázat, hogy a jelenleg állami vagy a belföldi tulajdonú bankok esetében felmerülő veszteségeket az országnak kell viselnie, de baj igazán akkor van, ha a bank és az állam nehézségei egyszerre jelentkeznek. Ezért is nagy szükség van a makrogazdasági egyensúlyra, az államháztartás, a költségvetés stabilitására. Ezzel a kormányzat is tisztában van, és mindent megtesz az egyensúly fenntartásáért” (bankszakember, 4).

Felmerül azonban a kérdés, hogy itt a külföldi vagy általában a magánbankokról, szélesebb értelemben az állami-magán dichotómiáról van-e szó? Többek szerint a kormányzati megközelítés sarokpontja a hazai tulajdon. „A kormányzati koncepció fő vonala kezdettől fogva a nemzeti tulajdon volt, a külföldiek arányának csökkentése az ellátás biztonsága, a jobb védettséget érdekében”(önkormányzati szakember, 2). A bankszektorban „A kormány mindig hazai tulajdonról beszélt a megcélzott részesedés elérésével kapcsolatban, nem állami tulajdonról (bankszakember, 4). „A

hazai tulajdon az, amit a kormány igazán komolyan gondol, pontosabban az új magyar tőkés – mert a régiakat kinyomják, ahogy azt Demján példája is mutatja (bankszakember, 2). Márpedig, állítják sokan, a magyar cégek magatartása ugyanolyan kockázatos lehet, mint a külföldieké.

„A magyar irányítású bank lojalitása nem nagyobb, mint a külföldieké. Az OTP nem járt élen 2009 után a hitelezésben, miközben a határon túli befektetéseinek egy része a veszteségek finanszírozása miatt folyamatos tőke kivonást jelent.³⁰ A kisebb hazai pénzintézetek történetében pedig sok a bukás: Magyarországon az elmúlt 25 évben csak ilyen szervezetek mentek csődbe, a Postabanktól kezdve a Széchenyi Bankon át a Questorig és a Buda-Cash-ig” (bankszakember, 1).³¹ Ezzel a másik két ágazati szakértő is egyetértett: „Miért is jobb a belföldi bank? Láttuk, hogy az OTP 2008 előtt sem csinált mást, mint a többi nagybank, és most sem bővíti nagyon a hitelkihelyezést, mint ahogy a takarékszövetkezetek sem. A hazai bank gazdasági szempontból nem különbözik a külfölditől. Kormányzati szempontból persze igen: rájuk elvileg erősebb befolyást lehet gyakorolni. Viszont a másik oldalon ott a konszolidálás kockázata” (bankszakember, 2). „A magyar magántulajdon mellett nehéz szalonképesen érvelni. Ha üzleti alapon működik, akkor a magyar bank sem más, mint a többi. Az OTP is beszállt a jelzáloghitelezésbe, nem volt nagy különbség. Ez egy kicsi, tőkeszegény ország, a hazai bankok csődjének kétségtelenül van kockázata – különösen akkor, ha nem prudens a hitelezés” (bankszakember, 3). A másik bankszakember sem tagadja, hogy az utóbbi eset elvileg nem kizárt: „Az összeesküvés-elméletek azt mondják, hogy az új helyzetben a bankok haveri alapon fognak hitelezni. De vannak olyan jól működő, hazai kézben lévő magánbankok, mint az egyik legnagyobb lengyel bank, a PKO, vagy akár nálunk az OTP, amelyeknél nem ez a gyakorlat. Persze ehhez megfelelő feltételekre van szükség, és nem szabad feneketlen bendőbe tölteni a pénzt, le kell váltani a menedzsmentet, ha rosszul dolgozik” (bankszakember, 4).

Ez a kérdés szorosan kapcsolódik a következő vitaponthoz.

³⁰ A bank tőke kivételéről lásd például Várhegyi [2013b].

³¹ Király [2015] részletesen leírja ezt a jelenséget, az általa „belközépnék” nevezett csoport szomorú sorát.

Tartósan működtetni akarja-e a kormányzat a közkézbe vett cégeket, vagy továbbadja őket, és ha igen, akkor kinek, milyen feltételekkel?

A Magyar Bálint által szerkesztett kötetekben (Magyar, 2013, Magyar–Vásárhelyi, 2014, Magyar, 2015) a témába vágó tanulmányok egyik legfontosabb mondani- valója az, hogy az alapvető cél a gyors magánkézbe adás a kormányzathoz közel álló üzleti köröknek. Mihályi Péter [2015a, 48. o.] viszont kifejezetten kétségbe vonja a maffiaanalógia érvényességét és ezen belül azt is, hogy a fő cél a *tranzitállamosítás* lenne. Az általunk vizsgált területek közül a kérdés a közszolgáltatásoknál nem merült fel, csak a bankszektorban – eltérő várakozásokkal.

„Nem hiszem, hogy az államosított nagybankokat privatizálni lehetne. Ki vehetné meg és miből? Ez a tevékenység nagyon tőkeigényes, amihez persze lehet hitelt adni, de kérdés, hogy ezt miből fizetnék vissza. Minden állami beruházás finanszírozását ők kapnák meg és a törlesztéshez szükséges pénzt a megvásárolt bankokból vonnák ki? Ahhoz, hogy a tőzsdei privatizáció szóba jöhessen, kell legalább két jó év és egy befektetőket vonzó 'story'. Ez esetleg a Budapest Banknál bejöhet, ha nem rontják el. Hírek szerint ott egyelőre nem nyúltak bele a napi működésbe, de meglátjuk, hogy ez az igazgatóság lecserélése után is így marad-e” (bankszakember, 1). Az államosításokkal szemben megértő beszélgetőpartnerünk több esélyt lát. „Van olyan ár, amennyiért bárki megvenné ezeket a bankokat. De a költségvetési bevételre is szükség lesz. Elképzelhető, hogy most már vannak olyan hazai befektetők, akik át tudnak venni egy nagyobb bankot, és működtetni is tudják. Ma szaktudásban, know-how-ban kisebb lehet a különbség a külföldiek és a magyarok között, mint az 1990-es években, és több a tőke is. Az FHB jó példa erre” (bankszakember, 3). Egy alapvetően bíráló vélekedés ezt megerősíti, és tovább is megy a várható tulajdonosi szerkezet felvázolásában: „Az FHB vezére zseniálisan csinálta. Megszerezte a takarékszövetkezeteket, amelyek ott ültek a rengeteg felhasználatlan készpénzen. És a Postával kötött együttműködés is ügyes... Amikor az MNB átvette a Magyar Külkereskedelmi Bankot, először azt hittem, hogy a cél a hitelek kinyomása pénzteremtéssel. Azt hittem, a kormány állami bankokat, egyszintű bankrendszert akar, de tévedtem. Az MNB honlapján nemrég megjelent, hogy elindul az MKB privatizációja. Szerintem az OTP modell az, ami tetszik nekik: tőzsdei kibocsátás a kontrolljogok megtartásával, ami a baráti befektetőké lehet. Ez egyébként sok országban működik. Annál a külföldi banknál, amelyiket közlelről ismerem, ugyanez a szerke-

zet: a közkéz mellett néhány családé 15 százalék, de többségben vannak az igazgatóságban, mindenről ők döntenek. Egyébként részben ők is 'newcomerek', az elmúlt évtizedekben halmozták fel a vagyonukat. Igaz, nem állami hátszéllel..." (bankszakember, 2). Másik beszélgetőtársunk is a privatizációs irány mellett érvel, és nem cáfolja az előbbi feltételezést sem: „Senki sem gondolta, hogy a bankokban jó lenne a tartós állami jelenlét. Olyan tulajdonosokra van szükség, akik akarnak hitelezni. Látjuk, hogy néhány külföldi szereplő nem akar, ehelyett lassan vonul ki a piacról. Ezt nemcsak eladással lehet megtenni, hanem a tevékenység fokozatos leépítésével is. Tehát aktív hazai tulajdonosokra van szükség. Szórt tulajdonosi szerkezetben három-négy befektető, valamint tőzsdei bevezetés szükséges, ugyanis a nagybankok tőzsdei jelenléte növeli a transzparenciát. Továbbá kell egy kontrollerő nagyjából húszszázalékos részesedéssel, lényegében vétőjoggal, amelyik megakadályozza a felelőtlen viselkedést. Ez lehet akár tőkealap vagy intézményi befektető. Az a jó, ha erős a menedzsment, amelyiknek a napi működésébe a tulajdonosok a klasszikus séma szerint nem szólnak bele, csak a profit érdekli őket. Vagyis az OTP-modell jó. Amennyiben az MKB megtisztított része jó bank lesz, nyugodtan tőzsdére lehet vinni. Az MNB nemrég kiadott közleménye szerint az értékesítési folyamat már elindult”³² (bankszakember, 4).

Várható hatások

A változások következményeit most még nem lehet világosan látni. A közszolgáltatások esetében, ahol mindenki a köztulajdon tartós fennmaradásával számol, jobban körvonalazhatóak a hatások – ezért az alapállásoknak megfelelően polarizáltabbak a várakozások.

A köztulajdon kiterjesztését nem ellenzők viszonylag derűlátóak. „Egyelőre úgy látszik, hogy tudjuk finanszírozni a cégeinket, a BKV kivételével, bár a kéményseprés itt is katasztrófa. A kompenzáció megosztásának az állam és az önkormányzatok között nincs fix rendszere, az állami támogatás változó, ami a

³² A közlemény szerint a cél az, hogy az MKB jövőbeli „tulajdonosi struktúrája illeszkedjen az MNB-nek a hazai bankszektorra vonatkozó stratégiájához.” A nemzetközi tanácsadók által szervezett értékesítésben „a potenciális intézményi és magánszemély befektetők a tender eljárásba történő meghívással vehetnek részt”. Lásd: <http://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2015-evi-sajtokozlomenyek/megkezdodik-az-mkb-bank-zrt-ertekezesi-folyamata>. Ennek alapján feltételezhető, hogy a részvényeket – legalábbis a meghatározó részesedést – hazai befektetők előre kijelölt, szűkebb köre veheti meg, ami egybevág az idézett szakértői várakozásokkal.

főváros számára adottság, de nálunk ez most csak a távfűtést érinti. Egyébként pedig a közszolgáltatások egésze változóban van. Egyre fontosabb a méretgazdaságosság, a közigazgatási határok átlépése, beleértve a külföldi tanácsadást, fővállalkozást is, ami az új tulajdonosi szerkezetben könnyebb” (önkormányzati szakember, 2). Másik beszélgetőpartnerünk ezt megerősítette: „Az új feltételek között más stratégiát kell alkalmazni. Az ágazat nem a veszteség, hanem az integráció felé megy. Növeljük a szolgáltatási területünket, de sokszor mondtunk nemet is olyan cégek átvételére, ahol nagy pályázati fejlesztésekből túlépített rendszereket találtunk, amelyeket felesleges, drága üzemeltetni. Bővítjük a nagykereskedelmi tevékenységünket is, ami szép nyereséget hoz. És már külföldön is jelen vagyunk, nem tulajdonosként és nem üzemeltetőként, mert a saját példánkból megtanultuk, hogy ez kockázatos, a 25 éves időtáv beláthatatlan. A technikai segítségnyújtás a jó üzlet. Az új stratégiával, az árbevétel növelésével így egyensúlyban tudjuk tartani a vállalatot” (önkormányzati szakember, 3).

A magántőke részvételét pártolók szerint viszont a cégek és a helyhatóságok zömének komoly pénzügyi gondjai lesznek. *„Az önkormányzatok számára a tervezés és a gazdálkodás is nehéz, sok jogot elvettek tőlük. Az állami forrásjuttatás, a halmozódó adósságok konszolidálása előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz. Megint nagy eladósodás indult el ugyanis, csak most a vállalatok veszik fel a hitelt, főként vidéken” (önkormányzati szakember, 1).*³³

A még képlékenyebb helyzetben lévő bankszektorban a folyamat kimenetele szinte minden megkérdezett szerint kétesélyes – bár a különböző kiindulópontok miatt nem egyforma valószínűséget rendelnek az eltérő következményekhez, akár állami működtetést, akár továbbadást feltételeznek.

A köztulajdon fenntartásának esetére bizonytalanok a várakozások: *„Ha az állami bank olyanoknak ad hitelt, akiknek a magánbankok is adnának normál körülmények között – csak a mai feltételek miatt nem teszik –, akkor rendben van a dolog. Ha viszont nem lesz prudens a hitelezésük és nem kapják vissza a pénzüket, akkor meg kell majd őket menteni – de ez csak 5-10 év múlva derül ki, ami kívül van a mai politikusok időhorizontján” (bankszakember, 1).*

³³ Akárcsak beszélgetőpartnerünk, Hegedűs–Péteri [2015, 24. o.] tanulmánya is szkeptikus: „Gazdaságilag nem lehet működőképes az a rendszer, amelyben a központosított irányításon belüli hatalmi részérdekek rombolják a napi működést és ezzel ellehetetlenítik a központi stratégiai célok megvalósítását is.”

Nem mindenki látja azonban ilyen nagynak a veszélyeket. *„Elvileg az állami és hazai magánkézben lévő bank is működhet jól. Itthon az elmúlt évtizedekben változtak a körülmények: a külföldiek átalakították a működési módot, a technológiát, kiépítették a fiókhálózatot, most már több a képzett bankszakember, és a felügyelet is erősebb. Néhány év múlva meglátjuk. A politika általában rövid távra tervez, de a mostani magyar kormányzat nem feltétlenül”* (bankszakember, 3).

A privatizációs forгатókönyv lehetséges kimeneteleit az egyik kritikus így választa fel: *„Attól tartok, hogy ha eladják a bankokat, akkor egy év múlva nem lesz se bank, se pénz. Persze nem kizárt, hogy az OTP-modell működhet. Ha ez véletlenül bejön, akkor leveszem a kalapom előttük.³⁴ Ezekben a tervekben – teszi hozzá – benne van a tudatlanság is. A bankhoz tényleg kell tőke, nemcsak a vásárláshoz, hanem a működtetéshez is”* (bankszakember, 2). Talán meglepő, de az utóbbi kérdés is vitatott: *„Egy bank megvásárlásához elsősorban likviditásra van szükség, nem tőkére, amennyiben a vételár egyenlő vagy alacsonyabb a bank könyv szerinti értékénél. A vételáron kívül az expanziót is kell finanszírozni, de csak pár évig. Azután, ha jól működik, elég a profitot visszaforgatni, mint ahogy azt 2008 előtt a külföldiek is tették. A második bankot már az elsőnek a jövedelméből meg lehet venni, és így a szinergiák miatt még jobban lenyomhatók a költségek. Az MKB és a Budapest Bank együttes költség szintje egy összeolvadás után jelentősen csökkenthető – ami magasabb profitot eredményez évente”* (bankszakember, 4).

Az előző idézetekben sok a „ha” – a várakozások bizonytalanok, feltételekhez kötöttek.

Mitől függ a siker?

A gazdálkodás hétköznapijaihoz közelebb álló megkérdezettek elsősorban konkrét szabályozási körülményeket emeltek ki.

Az önkormányzati vezető az árhatósági jogkör visszaszerzését tekinti a legfontosabbnak. *„Ha nálunk van a tulajdon, akkor a miénk a felelősség, vagyis az árat is nekünk kellene meghatároznunk. Ez így abszurd, hogy az állam szabja*

³⁴ Hasonlóan kétesélyes Király [2015] szerint „a kormányhoz közel álló” tulajdonosi kör belépése: kérdés, hogy így egy stabil pénzügyi szektor jön-e létre, vagy a csődök és konszolidációk sorozatára kell felkészülni. Az elemzésből úgy tűnik, hogy a szerző az utóbbira számít.

meg a bevételeket, miközben minden teher rajtunk van – persze a lakosságnak ez jó. Az árakat az elismert átlagos költségszinthez kell igazítani. Ha ez nem történik meg, akkor – mivel az önkormányzati költségvetések végesek – a végén az államnak kell fizetnie a számlát” (önkormányzati szakember, 2) – erősítette meg akaratlanul is privatizációpárti ellenlábásának korábban idézett véleményét. Az érintett cégek is részben az áraknál, részben a szabályozás más elemeinél látják a legnagyobb bajt. „A szolgáltatók nem az egyszeri rezsicsökkentésbe rokkannak bele, hanem a díjbefagyasztásba. Így a pályázati pénzből megvalósított beruházások sem térülnek meg. Ezen a téren valamilyen társadalmi paktumot kellene kötni. A közüzemek többsége alulfinanszírozott, ami így volt a magántulajdonos idejében is. Ráadásul az állami és az önkormányzati cégek eltérő feltételek között működnek. Az államiak sokkal több támogatást kapnak, pedig az önkormányzatiak általában jobbak, és nálunk az amortizáció elszámolása is kedvezőtlenebb. Ezt én igazságtalannak tartom. Azzal viszont egyetértek, amit most már sokan javasolnak, hogy a vezetékadót el kellene törölni (önkormányzati szakember, 3).

Beszélgetőpartnerünk a szabályozáson kívül általánosabb feltételeket is megfogalmazott: „A cég működése a feltételrendszer biztonságán és személyi garanciákon múlik. Sok függ a személyektől mind a két oldalon, a tulajdonos és a menedzsment oldalán is. Az én helyzetem sajátos, nem kézcsokra kaptam a pozíciómat, régóta itt vagyok a vállalatnál. Az új stratégiát előre elfogadtattam, és kikötöttem, hogy hagyjanak dolgozni, ne csöngjön állandóan a telefonom. Ez egyelőre teljesül, a döntéshozóknak is presztízskérdés, hogy sikertörténet legyen a visszavásárlás. Persze, azt látom, hogy az apparátusból kitesznek olyan kollégát, aki az üzleti szférából jött, nagyon jól dolgozott, és éppen ezért élesen ütközött a vezetéssel. Ez részben stílus kérdése. Mindenesetre hoztak helyette valakit, aki jobban kezelhető.”³⁵

A bankszakértők közül is mindenki említette a személyek, a döntéshozók, a vezetők meghatározó szerepét a jövő alakításában, de itt még nyomatékosabbak voltak az átfogó intézményi-szabályozási feltételek.

A privatizációs forgatókönyv optimista változata szerint „Ha a pénzügyi intézmények működési körülményei megváltoznak, amire az EBRD-szerződés is utal – a kormányzat békülési szándéka jól látszik, mert kiderült, hogy ez így fenntart-

³⁵ Elméletileg a köz- és magánszektor is működhet jól, az eredmények a több feltételtől – az ösztönzőktől, az elszámoltathatóságtól és a jogbiztonságtól – függenek, írja Hegedűs–Péteri [2015]. Ezeket ma Magyarországon mind gyengének találják.

hatatlan –, akkor beindul a hitelezés, oldódik a befagyott piac, és így elvileg jó árat lehet kapni az államosított bankokért. Ebben az esetben a további működés sikere függ a privatizáció módjától, a vevők kiválasztásától. A személyi kérdések most is lényegesek. Alapvető a hatékony szabályozás és a szigorú, pártatlan felügyelet is. Erősebb lesz a makroprudenciális szabályozás, bár lehet, hogy ezt szelektíven alkalmazzák majd” (bankszakember, 3).

Az államosítások egyik bírálója az utóbbit tartja valószínűnek. „A bankfelügyelet pártatlanságával kapcsolatban szkeptikus vagyok. Az európai bankunió szerintem azért maradunk kívül, hogy a kormányzat fenntartsa a diszkrécionális döntések jogát” (bankszakember, 2). Másikuk a szélesebb kereteket hangsúlyozza: „Egy eszköz, köztük a hazai magán- vagy állami tulajdonlás alkalmazásának eredménye a tisztességes rezsimtől, a politikai rendszer, az intézmények, a tulajdonos minőségétől függ. Például attól, hogy mennyire erős és következetes a felügyelet, mekkora a bankok autonómiája, milyen távol vannak a politikától. Angliában is kapnak olcsó forrást a bankok, ha növelik a hitelezésüket, de ott kevés az állami tulajdon, és a City független a politikától abban az értelemben, hogy nincs közvetlen belenyúlás a banki döntésekbe. Ezzel szemben Németországban sok a tartományi bank, a vezetőik zöme bukott politikus volt. Sok baj származott ebből a válság alatt is.... Annak idején úgy láttam, hogy két rossz privatizáció volt: az OTP és a Postabank. A kettő közötti különbséget főként a vezetők személye okozta. Mi lett volna, ha Princz kapja meg az OTP-t? Most is azt gondolom, hogy nem volt intézményes biztosíték a megbízható működésre – és ma sem garantálja semmi, hogy a Postabank-szindróma nem ismétlődik meg” (bankszakember, 1).

A két magyar bank különbségeit többen más tényezőkkel is magyarázzák. „Az OTP esetében a tőzsdei bevezetés fontos fegyelmező erő volt. De hozzá kell tenni, hogy kezdetben ott is volt erős lobbisok-sok üzlet megszerzéséért. Nemcsak a lakossági piacon volt a banknak óriási előnye, hanem sok exkluzív állami üzletet, az egész önkormányzati számlavezetést is megszerezte” (bankszakember, 4). Másik beszélgetőpartnerünk egyetért ezzel, ugyanakkor a hagyományok és normák szerepének fontosságával is. „A Postabank ügyfélköre folyamatosan nőtt ugyan, de az OTP előnye ismertségben, megszokottságban behozhatatlan volt. Ráadásul Csányi a 90-es évek első felében alig hitelezett, Princz viszont nyomta ki a kölcsönöket, amivel nagyobb kockázatot vállalt... A mostani privatizáció sikere az üzleti kultúrán és a bankok természetes erején is múlik. Az erő az elért állapotot jelenti. A Budapest Bank például elviselheti egy ideig a hibázá-

sokat is – az MKB sokkal kevésbé. Az üzleti felfogással kapcsolatban pedig azt látom, hogy sok nyugat-európai bank működése zsigerileg más. Fizetik a magas adókat, betartják a szabályokat, és eszükbe sem jut, hogy áttegyék a székhelyüket, mondjuk, Luxemburgba. Javasoltam egyiküknek, amelyik Magyarországon jelen van, hogy kössenek stratégiai megállapodást a kormánnyal. Mi az? Nem is értették, miről beszélek” (bankszakember, 2).

Az utóbbi jelenséget a magánkézbe adás kedvező kimenetelében legkevésbé kételkedő megkérdezett is hasonlóképpen látja – de ő ezt a külföldi kudarc és egyben a hazai siker okának tartja: „A külföldi bankok zöme nem keresi a kormánykapcsolatokat, az OTP-nek viszont mindenhol ott vannak a lobbistái. A hazai politikai elit most nagyon megerősödött. A bankoknak szemléletváltásra van szükségük, ha eredményeket akarnak elérni. Az új hazai tulajdonosok számára ez nyilvánvaló lesz.³⁶ A néhány kulcsbefektetőre és ezzel együtt megfelelő kontrollerőre, valamint a tőzsdei jelenlétre épülő tulajdonosi szerkezet intézményes garanciákat ad a jó működésre” (bankszakember, 4).

A személy vagy az intézmény fontos? Ha az előbbinek döntő a jelentősége, az arra utal, hogy a diszkrecionális döntési jogok meghatározóak az intézményes keretekkel szemben. Ez azonban visszahat a vezetők kiválasztásra, pozícióik biztonságára. Mint az egyik interjúban felhozott példa is mutatja, a struktúra sokszor kiveti magából azokat, akik nem illeszkednek hozzá.

Előnyök és kockázatok

Az interjúk megerősítették azt a kiinduló feltételezésünket, hogy a vélemények elsősorban a megkérdezettek gazdaságelméleti és politikai alapállása, jelenlegi munkaköre és múltbeli tapasztalata szerint differenciálódnak. Bár nem mindenki sorolható tisztán valamelyik alaptípusba, a tendencia egyértelmű: az államosítások pártolói-elfogadói a pozícióban lévő, a főáramú liberalizmushoz nem vagy csak lazán kötődő fiatalabb szakemberek, a másik oldalon pedig a ma már független, a tervgazdasági reformokban és a privatizációban részt vevő, az elmúlt évtizedekben a neoliberais elvekhez kapcsolódó idősebb korosztály áll. Az utóbbiaknak – beleértve e cikk szerzőjét is – a köztulajdon kiterjesztését azért is nehéz elfogadni, mert az óhatatlanul felébreszti az állami tulajdonnal szemben a szocializmus idején kialakult

³⁶ Ez az állítás – akaratlanul is – az államosítások ellenzőinek egyik legfontosabb érvét támasztja alá.

reflexeket akkor is, ha az analógia tudományos alapjai nem szilárdak, továbbá – mint egyik beszélgetőpartnerünk megfogalmazta – „szembemegy az 1990-es évek óta követett iránnyal.”³⁷ A másik csoport számára viszont sokszor éppen ez a szembe fordulás adhatja a legitimáló erőt.

Az interjúk *legfontosabb újdonsága* az volt, hogy a világosan elkülönülő fel fogások ellenére a megkérdezettek zöme nem fekete-fehér képet rajzolt fel. „A privatizáció és a magán- (külföldi) tulajdon mindig jó”, „az államosítás és a köztulajdon mindig kedvező” szélsőséges megközelítései egyaránt oldódni látszanak. Az államosítások ellenzőinek többsége is elismeri, hogy a kiinduló helyzeten volt mit korrigálni – azaz a korábbi privatizáció nem volt hibátlan –, illetve hogy különböző periódusokban és különböző gazdasági szektorokban más-más irányú beavatkozások lehetnek indokoltak. A hívek pedig nem feltétlenül tagadják, hogy a magántőke bevonása annak idején célszerű volt, és jótékony hatást (is) gyakorolt az érintett ágazat vagy cég működésére. Szinte mindenki úgy látja, hogy a makrogazdasági vagy vállalati siker kritériuma sem önmagában a tulajdon jellege, mert mindkettőnek lehetnek előnyei és hátrányai. Ezek érvényesülése az adott időszak és az érintett szektor sajátos jellemzőitől, az alkalmazott módszertől és mértéktől is függ. A működés eredményességét pedig alapvetően befolyásolja az állami szabályozás és a kormányzati magatartás, a vezetők kiválasztása és az intézményrendszer, a politikai és üzleti kultúra minősége.

A következtetéseket a minta korlátozottsága miatt óvatosan kell kezelni, de annyit talán állíthatunk, hogy *a szakértők között terjed az árnyaltabb felfogás*. Ebben közrejátszhat, hogy a végkifejlet még homályos, a következmények ma kevésbé láthatók, ami az esélyek latolgatására készlet. Ösztönző lehet a tapasztalatok halmozódása mind a magántőke tényleges, az ideáltípustól eltérő működéséről, mind pedig az állami tulajdonlásról piacgazdasági körülmények között. Még fontosabb a korábban uralkodó *paradigmának a globális válság által nyilvánvalóvá tett – világszerte érzékelhető*³⁸ – *megrendülése, ami elbizonytalaníthatja az egyetlen helyes megoldás létezésébe vetett hitet*. Talán ezzel is összefügg, hogy a nemzetközi gyakorlatra ke-

³⁷ A témáról legtöbbet publikáló *Mihályi Péter* [2015b] Mozgó Világban megjelent tanulmánya ezzel a mondattal zárul: „Két évtizednyi többpárti konszenzust felrúgva, 2010-ben erről az útról (t.i. a rendszerváltozáshoz, a kapitalista piacgazdaságra áttérés útjáról – *V. É.*) fordult vissza az *Orbán Viktor* vezette Fidesz-kormány, amikor hozzákezdett a *Horthy*-korszak szellemiségének és a tradicionális kisgazdaértékek rekonstrukciójához.” Az alapos gazdaságtörténeti jellegű elemzést elolvastva nem világos az analógia e múltbeli és a jelenlegi tulajdont érintő intézkedések között.

³⁸ Lásd erről *Csaba* [2014] alapos áttekintését. Az állami tulajdon szűkebb területével kapcsolatban részletes elemzést ad a bizonytalanságról *Voszka* [2015a].

vesen hivatkoztak: mindegyik álláspont mellett, de ugyanakkor nyilvánvalóan azzal szemben is lehet példákat felhozni.

Az óvatosság indokai között felmerülhet egy új keletű, nyilvánosan még nem emlegetett dilemma is, ami az államosítások átmeneti jelleghez kapcsolódik. A tűzközeli befektetőket előnyhöz juttató „tranzit államosítás” azt jelenti, hogy a privatizáció hívei a magánkézbe adás kritikájára kényszerülnek, ami implicite annak elismerése, hogy nem minden privatizáció jobb az állami tulajdonnál. A másik oldalon pedig nem érdemes az államosítások erőnyeit bizonygatni, ha holnapra ellenkezőjébe fordul a hivatalos irány.

A nézőpontok különbsége az „árnyalás” ellenére biztosan fennmaradt. Ez a fő vitapontokban, az alternatív megoldások és kockázatok értékelésében, a várható kimenetek és hatások valószínűségének megítélésében is jelentkezik. Jó érveket lehet felhozni mind az állami, mind a magántulajdon mellett, elméleti megfontolásokra, korábbi empiriára vagy az idő és a hely sajátosságaira hivatkozva. Az állami tulajdon kiterjesztését pártolók számára éppen az utóbbi szempontok adják a legfontosabb hivatkozási alapot. Indoklásukban nincs sok újdonság a kormányzati deklarációkhoz viszonyítva: a fő előnyt a nemzeti szuverenitásnak és a közérdek érvényesítésének erősítésében látják, legfeljebb annyi a kiegészítés, hogy most már a fejlettség magasabb szintjére és a korábbi magán- (külföldi) tulajdonosok által elért gazdasági eredményekre is lehet építeni. Ezzel szemben az ellenzők érvelése a főáramú szakirodalom hagyományaira támaszkodik. Az „itt és most” körülményei számukra nem az államosítások szükségességét, hanem inkább azok elutasítását erősítik: mind a tartós, mind az általuk feltételezett módszerekkel gyorsan leépített állami tulajdonlástól a politika és a gazdaság még szorosabb – mint ma már tudjuk, a fejlett kapitalista országokban sem ismeretlen – összefonódását, a közérdek helyett szűk politikai és gazdasági csoportok hasznának szem előtt tartását várják. Azt feltételezik, hogy ha az állami kézbe vett (vagy akár továbbadott) cégek a piaci logikának megfelelően működnek, akkor nem érvényesítenek gazdaságpolitikai célokat, nincs lényeges különbség a korábbi magán- (külföldi) tulajdonosokhoz viszonyítva – nem vállalnak nagyobb kockázatot a hitelezés kiterjesztése érdekében, nem tartják fenn a közszolgáltatások mesterségesen lenyomott árait. Ha viszont nem piaci célokat követnek, akkor az óhatatlanul jelentkező pénzügyi veszteséget a költségvetésből kell finanszírozni – bankkonszolidációval, a szolgáltatások folyamatos dotálásával.

Az egyes véleményeknek a döntésekre gyakorolt befolyása természetesen a szakértő pillanatnyi pozíciójától függ, vagyis a várakozások hatása aszimmetrikus.

A köztulajdon kiterjesztésével szemben megfogalmazott érveket azonban a döntéshozóknak is érdemes lenne megfontolni.

Az utóbbi megállapítás már nem az elemzés és az interjúk tanulsága, hanem a tanulmány szerzőjének vélekedése. Ezt a sort folytatva a beszélgetések megerősítettek abban a közgazdasági és történeti irodalomból levont következtetésben, hogy nincs általános, tértől, időtől, kontextustól független recept az államosítás és a privatizáció célszerű mértékére, területeire. Ha volna is ilyen modell, a sokféle szempont alapján mérlegelő politikusok akkor sem feltétlenül ezt követnék. A köztulajdon szűkítése és bővítése is mindig politikai döntés, annak összes sajátosságával. Mind a kétfajta irányznak vannak előnyei és hátrányai, a célok komplexek és ellentmondásosak, egy-egy közülük csak a többi rovására érvényesíthető – nincs mindegyik célt, minden érintett szereplőt egyaránt kielégítő megoldás.

Ha elfogadjuk, hogy a társadalmi-gazdasági hatások a politikai döntések minőségétől (a célkitűzések egyértelműségétől, nyilvánosságától, többségi elfogadottságától) és a működtető intézmények minőségétől, a politikai és üzleti kultúra normáitól, magatartásmintáitól is függenek, akkor – és ez már végképp szubjektív értékelés – kevés okunk van a derűlátásra.

Hivatkozások

- Aharoni, Y.* [1986]: *The Evolution and Management of State Owned Enterprises*. Melrose, Ballinger.
- Andrianova, S. – Demetriades, P. – Shortland, A.* [2010]: *Government Ownership of Banks, Institutions, and Economic Growth*. Working Paper 11/01, University of Leicester, Department of Economics.
- Banai Ádám – Király Júlia – Nagy Márton* [2010]: *Az aranykor vége Magyarországon. „Külföldi” és „lokális” bankok – válság előtt és válság után. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 105–131. o.*
- Csaba László* [2014]: *Európai közgazdaságtan, Akadémia Kiadó, Budapest.*
- Csillag István* [2013]: *A küldetés: vagyonosodni – Elitcsere családi alapon*. In: *Magyar* (szerk.), 222–233. o.
- Hegedüs József – Péteri Gábor* [2015]: *Közszolgáltatási reformok és a helyi önkormányzatiság. Szociológiai Szemle, 2. sz.*
- Horváth M. Tamás – Péteri Gábor* [2013]: *Nem folyik az többé vissza. Az állam szerepének átalakulása a víziközmű-szolgáltatásban*. In: *Verseny és szabályozás 2012. (szerk.: Valentiny Pál, Kiss Ferenc László, Nagy Csongor István)*. MTA KRTK, 2013, 177–200. o.
- Király Júlia* [2015]: *A magyar bankrendszer tulajdonosi struktúrájának átalakítása*. In: *Magyar polip 3. (Magyar Bálint szerk.)* Noran Libro, 167–206. o.
- Körner, T. – Schnabel, I.* [2010]: *Public Ownership of Banks and Economic Growth: The Role of Heterogeneity*. CEPR Discussion Paper 8138, Center for Economic and Policy Research.
- Leszák Tamás* [2013]: *A földgázszektor is támogatja a távhőt*. napi.hu, január 16. Letölthető: http://www.napi.hu/magyar_vallalatok/a_foldgazszektor_is_tamogatja_a_tavhot.542386.html
- Magyar Bálint* (szerk.) [2013]: *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Noran Libro Kiadó.

- Magyar Bálint – Vásárhelyi Júlia* (szerk.) [2014]: Magyar polip 2. – A posztkommunista maffiaállam. Noran Libro Kiadó.
- Magyar Bálint* (szerk.) [2015]: Magyar polip 3. A posztkommunista maffiaállam. Noran Libro Kiadó.
- Major Iván* [2013]: Rezsicsökkentés és különadók a hálózatok ágazatokban. In: *Magyar* (szerk.) 258–267. o.
- Major Iván – Kiss Károly Miklós* [2013]: Interconnection and incentive regulation in network industries. *Acta Oeconomica*, Vol. 63., No. 1., 1–21. o.
- Megginson, W. L. – Netter, J. M.* [2003]: History and Methods of Privatization. In: *Parker, D. – Saal, D.* (eds.) [2003]: International Handbook of Privatisation. Cheltenham, Edward Elgar, 25–40. o.
- Mihályi Péter* [2015a]: A privatizált vagyon visszaállamosítása Magyarországon 2010–2014. MTA KRTK KTI Műhelytanulmányok, MT-DP/7.
- Mihályi Péter* [2015b]: Rossz rendszerek ráncai. *Mozgó Világ*, június.
- A Nemzeti Együttműködés Programja [2010]: A Nemzeti Együttműködés Programja. Május 22.
- Orbán Viktor* [2009]: Jobboldali korszak Európában. *Magyar Nemzet*, július 25. Letölthető: http://2007-2010.orbanviktorkiirasok_list.php?item=13
- Pénzügykutató Zrt. [2015]: Kedvező konjunktúrában lanyguló növekedés. A magyar gazdaság helyzete és kilátásai (2015–2016). Pénzügykutató Zrt., szeptember.
- Shleifer, A.* [1998]: State versus Private Ownership. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 12., No. 4., 133–150. o.
- Shleifer, A. – Vishny, R. W.* [1994]: Politicians and Firms. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 109., No. 4., 995–1025. o.
- Ténytár [2014]: A rezsiharc hősi halottai. *tenytar.blog.hu*, augusztus 4. Letölthető: http://tenytar.blog.hu/2014/08/04/a_rezsiharc_hosi_halottjai
- Toninelli P. A.* [2000]: The Rise and Fall of State-Owned Enterprise: The Framework. In: *Toninelli, P. A.* (ed.): The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World. Cambridge, Cambridge University Press, 3–24. o.
- Várhegyi Éva* [2010]: A válság hatása a magyarországi bankversenyre. *Közgazdasági Szemle*, október, 825–846. o.
- Várhegyi Éva* [2012]: A magyar bankszektor szabályozása és versenyhelyzete a válságban. In: Verseny és szabályozás 2011. (szerk.: *Valentiny Pál, Kiss Ferenc László, Nagy Csongor István*). MTA KRTK, 2012. 210–238. o.
- Várhegyi Éva* [2013a]: A maffiaállam bankjai. In: *Magyar* (szerk.), 247–257. o.
- Várhegyi Éva* [2013b]: Fából vaskarika: állami szövetkezetek. *Élet és Irodalom*, július 5.
- Várhegyi Éva* [2014]: Nemzetstratégiai takaréklügy. *Élet és Irodalom*, március 14.
- Várhegyi Éva* [2015]: Háború és béke. *Mozgó Világ*, március.
- Vince Péter* [2012]: Árszabályozás és versenyhelyzet a magyarországi energiapiaci nyitás után. In: Verseny és szabályozás 2011. (szerk.: *Valentiny Pál, Kiss Ferenc László, Nagy Csongor István*). MTA KRTK, 2012, 303–326. o.
- Vonnák Balázs – Fábrián Gergely* [2014]: Átalakulóban a magyar bankrendszer. Vitaindító a magyar bankrendszerre vonatkozó konszenzusos jövőkép kialakításához. MNB-tanulmányok, különszám.
- Voszka Éva* [2003]: A Budapesti Közlekedési Vállalat átalakítása. In: *Pallai Katalin* (szerk.): A Budapest-modell. Egy liberális várospolitikai kísérlet. Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány, 257–282. o.
- Voszka Éva* [2015a]: Államosítás, privatizáció és gazdaságpolitika – a főirány széttöredezése. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz., 717–748 o.
- Voszka Éva* [2015b]: Államosítások: magyar fordulat vagy új európai irány. *Külgazdaság*, 11–12. sz. 3–22. o.
- World Bank [2012]: Global Financial Development Report 2013: Rethinking the role of the state in finance. World Bank, Washington, DC.